

Сташків Б.І.

*к.ю.н., доцент, доцент Українсько-Російського інституту (філіалу)
МДВУ у м. Чернігові*

ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРИРОДНОГО ТА ПОЗИТИВНОГО ПРАВА

Розкриття правової природи принципів права здійснюється в залежності від типу праворозуміння їх авторів, тобто поглядів учених на суть права, його основоположні ідеї, форми вираження, зв'язок із державою, причини походження, призначення тощо. Фахівці права соціального забезпечення в основному дотримуються концепцій й природного (неписаного) і позитивного (писаного) права.

Під природним правом тлумачні словники розуміють: 1) сукупність принципів, прав і цінностей, які продиктовані самою природою людини і в силу цього не залежать від законодавчого визнання чи невизнання в конкретній державі; 2) правила поведінки, що визначаються міркуваннями людської природи, природничими умовами існування людини або потребами людського процвітання; 3) сукупність невід'ємних принципів і прав, що впливають з природи людини і не залежні від соціальних умов; 4) право, що дане людині природою і не потребує закріплення в деклараціях та правових інститутах; 5) сукупність чи звід принципів, правил, прав, цінностей, продиктованих природною природою людини і тим самим як би не залежних від конкретних соціальних умов і держави.

Правила поведінки безпосередньо встановлюються нормами позитивного права, моралі, звичаїв, громадських організацій тощо і не належать до природного права. Цінності важко відокремити від прав і тому їх можна віднести до природних прав людини. Належні від народження і невід'ємні права людини розглядаються як основоположні ідеї природного права. З цих міркувань природне право можна розглядати як систему його основоположних ідей.

Принципи природного права – це основоположні ідеї щодо забезпечення безперешкодного користування належними людині від народження правами і свободами, належного правового регулювання суспільних відносин, визначення критеріїв оцінювання нормотворчої і нормозастосовуючої діяльності державних органів та контролю громадянського суспільства за дотриманням цих прав і свобод державою.

До основних положень природного права, на яких базуються його принципи, належать такі: 1) природні права є сукупністю закономірностей,

наділених якостями об'єктивності, всезагальності, безмежності сфери і строків дії; 2) джерелом прав людини є не писане право, а природа самої людини; 3) указані права належать людині від народження і не можуть бути від неї відчужені; 4) природне право є більш вищого рівня і виступає критерієм оцінки позитивного права; 5) ядро природного права складають такі моральні цінності, як справедливість, свобода, рівність; 6) природні права реалізуються об'єктивно, незалежно від волі людини і без правозастосовуючих актів.

Указане право не може бути таким, що функціонує паралельно з позитивним правом, має однакову з ним структуру, виконує тотожні завдання тощо. Природне право спрямоване на розробку положень про справедливе правове регулювання, перелік і зміст прав і свобод, що належать людині від народження і є невід'ємними. Позитивне право зосереджене на фіксацію у нормах права правил поведінки людей. У даний час матеріалізація ідей природного права здійснюється у різноманітних публікаціях, наукових статтях, дисертаціях тощо. Сьогодні назріла потреба об'єднати зусилля фахівців філософії права, теорії права і галузевих дисциплін на розробку варіантів Кодексу природного права. У ньому можна зосередити найосновніші ідеї людства про невід'ємні права людини та найоптимальніше і справедливе правове регулювання суспільних відносин. Цей Кодекс не може мати авторів, дотримання його буде ґрунтуватися на авторитеті закладених у ньому ідей. Включення до назви документа слова „кодекс” означає, що пріоритет у його формуванні буде належати правознавцям, оскільки юридична мова більш зрозуміла для загального загалу, лаконічна, позбавлена повторень і неясностей тощо.

Багато авторів стверджує, що ідеї природного права є критерієм оцінки з точки зору справедливості істинності норм позитивного права і контролю за правозастосовуючими органами. Тут бажане видається за дійсне: по-перше, такі загально визнані суспільством положення ще не сформульовані; по-друге, відсутня методологія такого оцінювання.

Обережно бажано відноситися до спроби поділу природного права на певні структурні складові. Природні права стосуються всього права. Їх можна розділити на первинні і вторинні, але тоді вторинні є ні чим іншим як юридичними гарантіями первинних. Інші положення природного права доцільно поділити на три складові: приватне, публічне і гуманітарне (соціальне) право.

Основні положення природного права не є єдиними для всіх людей Землі. Вони залежать від певної правової сім'ї, релігійних поглядів, економічного укладу, природного середовища тощо. Не досить вивченим є

спосіб матеріалізації принципів природного права. Це може бути будь-який предмет, на якому за допомогою певних знаків закріплюється суть, зміст та призначення таких принципів.

Частина юристів джерелом принципів права вважає не природу людини, а волю держави, що закріплена офіційно в нормах писаного права. Лише посилаючись на конкретні нормативні приписи можна говорити про функціонування в країні певних правових принципів. Держава сама вирішує, на яких основоположних ідеях буде будуватися її правова система, які права і свободи вона проголошує і яким чином буде їх захищати. Таких декларацій державні органи можуть дотримуватись, але також під різними приводами ігнорувати. Інтерпретація правових принципів завжди дається в контексті здійснюваної державою політики у різних сферах суспільного життя.

Позитивісти за способами фіксації принципи права поділяють на дві групи: а) ті, що прямо зафіксовані в нормі права і б) ті, що виведені зі змісту норм юридичних актів. Аналіз форм (джерел) права показує, що в них або дається перелік назв принципів права, або робиться спроба, крім цього, дати стислу характеристику конкретного принципу. Затверджений державою зміст принципу не завжди є оптимальним, багатьма вченими з часом пропонується більш кращий варіант його формулювання, тобто такі принципи завжди програють перед відповідними принципами природного права.

Другий спосіб закріплення принципів зводиться до того, що юристи на свій розсуд формують назву і зміст конкретного принципу, а потім під нього підводять практичну базу з посиланням на відповідні нормативні акти або, іншими словами, виводять принципи з наявного правового масиву. Такі принципи нічим не відрізняються від принципів природного права, які, як відомо, також формувались під сильним впливом правової системи, що функціонує в державі. Різниця полягає у відношенні вчених до правової природи таких принципів.

Зазначені в юридичних актах принципи доцільно назвати нормативно-правовими, оскільки чітко зафіксовані нормами права, наділені багатьма ознаками як права, так і норм права, демонструють згоду держави у визначених межах їх дотримуватись. Нормативно-правові принципи відіграють вторинну роль по відношенню до принципів природного права і не повинні їм суперечити.

У літературі виділяють перш за все загальноправові принципи, до яких включають основоположні ідеї, що притаманні праву в цілому, без виділення у ньому галузей і підгалузей. Це фундаментальні принципи, що характеризують право разом з усіма його складовими. Такі принципи не вимагають свого підтвердження всіма, без винятку, галузевими науками. В

останніх під відповідним кутом дається загальна характеристика окремих із цих принципів.

Принцип справедливості в праві соціального забезпечення трансформувався в принцип соціальної справедливості, який у свою чергу може увібрати ряд загальноправових принципів, зокрема, рівноправності громадян, гуманізму, демократизму, поваги до прав людини тощо. На фундаменті цього принципу формуються галузеві принципи права соціального забезпечення.

Соціальна справедливість як моральна категорія частіше розглядається в філософському плані ніж у правовому. У практичній площині її найдоцільніше розглядати як реакцію держави на усунення недоліків у соціальному забезпеченні громадян шляхом формування переліку проблем, що накопичились, та розробки заходів щодо їх усунення, які реалізуються за допомогою правових норм. Основою для успішної роботи є досягнення компромісу в розумінні соціальної справедливості між різними групами населення і владою. Таким чином, ядром принципу соціальної справедливості завжди виступає ідея компромісу між учасниками суспільних відносин щодо способів вирішення соціальних конфліктів. Урахування інтересів усіх сторін, досягнення порозуміння зі спірних питань і своєчасне їх розв'язання становить серцевину принципу соціальної справедливості.

Крім загальноправових принципів, ще виділяють міжгалузеві принципи. Вони представляють собою висхідні начала, які характеризують спільність і специфіку суміжних галузей права і функціонують у рамках двох чи більше галузей права. Такі принципи можливі при регулюванні схожих суспільних відносин, наприклад, принцип матеріальної відповідальності у трудовому та цивільному праві, принципи здійснення правосуддя у цивільному, адміністративному, господарському і кримінальному процесах. Таких схожих суспільних відносин для правового регулювання правом соціального забезпечення, трудовим, цивільним, фінансовим правом тощо немає і автори їх не наводять. Це свідчить про те, що в праві соціального забезпечення міжгалузеві принципи не повинні розглядатися.

У той же час навчальні посібники продовжують називати міжгалузеві принципи. До них відносять такі: 1) принцип участі громадських об'єднань, які представляють інтереси вразливих груп населення та застрахованих осіб, у розробці, прийнятті, здійсненні рішень із питань соціального забезпечення і захисту їхніх прав; 2) принцип багатоканальності фінансування соціального забезпечення; 3) принцип цільового використання коштів, що виділяються на соціальне забезпечення; 4) принцип сприяння зайнятості і працевлаштуванню населення; 5) принцип соціального захисту населення від ризиків перехідного

до ринкової економіки періоду, від погіршення економічної ситуації, урбанізації тощо (Б.І.Сташків) або: 1) право на захист від безробіття; 2) право на охорону здоров'я; 3) піклування держави та підтримання сім'ї, материнства, дитинства; 4) право літніх громадян, інвалідів на соціальний захист; 5) право на захист від злиденності та ін. (П.Д.Пилипенко), або: 1) визнання і закріплення основних соціальних прав людини відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів; 2) державна гарантованість здійснення цих прав та ін. (Н.Б.Болотіна), або: 1) пріоритетності соціального забезпечення дітей, інвалідів і громадян похилого віку; 2) обов'язкового соціального страхування осіб, які беруть участь своєю працею в суспільному виробництві; 3) захист своїх прав і свобод усіма засобами, які не заборонені законом та ін. (С.М.Прилипка, Л.Ю.Величко). У цих випадках слід говорити не про міжгалузеві принципи, а про зв'язок чи взаємодію принципів однієї галузі права з принципами інших галузей права.

Про відсутність міжгалузевих принципів у праві соціального забезпечення можна зробити висновок після ознайомлення з численними навчальними посібниками суміжних галузей права. Вони дають зовсім інший перелік та характеристику міжгалузевих принципів ніж фахівці права соціального забезпечення. Ті автори, які формують принципи інших галузей права поступають не дуже коректно. Міжгалузеві принципи повинні одночасно формулювати фахівці двох чи більше галузей права. Цього автор у наявних публікаціях не побачив. Виникає питання, чи може галузь права не мати міжгалузевих принципів? З теоретичної і практичної точки зору це можливо. Лише деякі галузі права мають спільні принципи з іншими галузями права. З цих міркувань автор відмовився від пошуку спільних принципів, а тим більше від спроб самому визначати такі принципи в трудовому, цивільному, сімейному, фінансовому, адміністративному тощо праві.

У літературі відсутня будь-яка єдність щодо галузевих принципів права соціального забезпечення. Кожен автор старається дати свій відмінний від інших їх перелік. У загальній кількості таких принципів нараховується десятки. Відсутнє чітке відмежування загальноправових принципів від міжгалузевих, а останніх від галузевих. Найбільше неясностей у розмежуванні галузевих та внутрігалузевих принципів. Учені не поспішають навіть у навчальних посібниках у цих питаннях досягти певного консенсусу.

На Міжнародній науково-практичній конференції „Історико-правові, соціально-економічні й технологічні аспекти розвитку суспільства”, що відбулася 21 березня 2014 року в м. Чернігові, автор запропонував такий перелік галузевих принципів:

- 1) належність права на соціальне забезпечення до основних прав і свобод людини;
- 2) установлення соціального забезпечення в усіх випадках настання соціально значимих обставин, при яких особа не має або втратила повністю чи частково засоби до існування чи несе додаткові витрати;
- 3) створення на випадок настання соціальних ризиків, що ведуть до матеріальної незабезпеченості людини, фондів соціального забезпечення на засадах поєднання соціальної солідарності та соціального індивідуалізму;
- 4) усезагальність, всебічність та доступність соціального забезпечення;
- 5) диференціація умов і норм соціального забезпечення;
- 6) мінімальний обсяг соціального забезпечення, що надається разом з іншими доходами особи чи її сім'ї, повинен бути не нижче реального прожиткового мінімуму або соціальних стандартів, установлених у країні;
- 7) гарантованість передбачених законодавством видів соціального забезпечення.

Сташків, Б.І. Принципи права соціального забезпечення в контексті природного та позитивного права [Текст] / Б.І. Сташків // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5-7 червня 2014 р. / Ред.кол.: В.С. Венедіктов, А.М. Куліш, М.М. Бурбика; За ред.: В.С. Венедіктова, А.М. Куліша. - Суми : СумДУ, 2014. - С. 324-329.